

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ЛЮДИНИ

Микола САДОВИЙ, Ольга ГАВРИЛЕНКО
(Кіровоград)

Стаття присвячена проблемі побудови моделей особистісної зрілості людини у період 11-19 років життя, який є скритим (латентним) періодом формування особистісної зрілості. У цьому віці яскраво проявляються психологічна і соціальна зрілість особи як основа формування особистісної зрілості. Досліджено стан накладання психічної та соціальної зрілості, що відображено у понятті децентрації, законі зрілості функції, та законі розвитку. Встановлено закономірності зміни морально-правових цінностей у молоді віком 14–19 років з 1986 до 2009 р., з'ясовано вербальні і діяльнісні акти поведінки при виникненні домінантної потреби і відповідної матеріальної чи духовної цінності для її задоволення.

Проблеми побудови моделей особистісної зрілості людини була актуальною у всі часи розвитку людства. Вони добре висвітлені ще у творах Левкіпа, Демокрита, Сократа, Аристотеля і особливо Платона [1, 24-40]. Нового звучання проблема набула за роки зародження та розвитку класно-урочної системи навчання та формування системи вищої освіти.

Заслужовують на увагу неocenенні роботи А.С. Макаренка "Книга для родителей", "Флаги на башнях", "Педагогическая поэма", "Марш тридцатого года", В.О. Сухомлинського "Павлишська середня школа", "Серце відаю дітям", І.Г. Ткаченка "Богданівська середня школа" та других.

Новітні ідеї щодо розвитку та становлення особистості розвивали Л.С. Виготський, С.Л. Рубинштейн, В.Н. Дружинин, В.Д. Шадриков, І.А. Зязюн, М.П. Лебедик, О.І. Власова, В.В. Радул та другі [2; 4; 5; 6; 7; 8].

Проте єдиної теорії особистості ще не створено. На нашу думку методологія системного підходу та структурно-логічного аналізу дозволить чіткіше окреслити конфігурацію теорії особистості, розглянути її як цілісну систему, виокремити її важливі властивості. В цьому плані важливими є дослідження О.І.Власової, О.С.Штепи та других [7; 9].

О.І. Власова вважає, що доцільно розглянути період "переддорослості" і підкреслити психологічні особливості підліткового та юнацького віку, які є передумовою особистісної зрілості як психологічного новоутворення зрілого періоду життя людини [7]. Ми поділяємо точку зору, що у період 11–19 років життя є скритий (латентний) період формування особистісної зрілості. У цьому віці яскраво проявляються психологічна і соціальна зрілість особи як основа формування особистісної зрілості. Вже

у підлітковому віці нерідко виникає останній аспект становлення особистості – власні прагнення.

На нашу думку доцільно уточнити суттєвий момент щодо змісту розуміння поняття особистісної зрілості.

О.С. Штепа [9] визначила, що Г.С. Саллівана розглядає пізню юність як досить тривалий перехідний період до зрілості. На його думку підлітка або юнака суспільство розглядає як потенційно зрілу особу, а для дорослої людини зрілість вважається іманентною характеристикою. Тому важко чітко визначити вікові межі, котрі гарантуватимуть набуття людиною зрілості. Теза Г.С. Саллівана співзвучна з ідеєю психоінформаційного підходу. Згідно цього підходу зрілість людини визначається не стільки її номінальним віком, скільки рівнем розвитку її особистісних властивостей, готовності приймати рішення з позиції зрілої людини.

Ж. Піаже, Г.С. Саллівана, Л. Колберга [3; 9] довели, що у підлітковому та юнацькому віці закладаються основи соціальної та психологічної зрілості, які є опорою для формування особистісної зрілості.

О.С. Штепа проаналізувала ряд робіт психологів, зокрема, Л. Колберга і визначила, що з точки зору соціальної зрілості він відносить юнацький вік до четвертої стадії морального розвитку особи. На цій стадії властиві міркування щодо моральних проблем життя. У цьому віці усвідомлюються моральні рішення, наприклад, щодо слугування державі, поваги до традицій старших поколінь, допомоги близьким, товаришам, старшим, дотримання цінностей і норм суспільства. На думку дослідника такі роздуми характеризують особу як зрілого члена соціуму.

В теорії Ж. Піаже [3] встановлено, що стан накладання психічної та соціальної зрілості, відображений у понятті децентрації. Вчений надає поняттю децентрація двох властивостей. З однієї сторони – це вияв розумових здібностей високого рівня, з другої – додання егоцентризму у світогляді. Друга властивість настає, коли підлітки починають приймати на себе дорослі ролі. Тоді вони починають усвідомлювати життєві умови, що обмежують їх задуми, починають замислюватися про реальність свого майбутнього, природу суспільства, у якому доведеться проживати. За

такого накладання вони охоплюють розумом абстрактні принципи та ідеали – такі як рівність, відповідальність, моральні цінності, свобода, любов, справедливість.

Таким чином, за Ж. Піаже підліток стає мрійником, який конструює теорії про ідеальний світ, переконуються, що теоретична конструкція або утопічна мрія мають цінність лише тоді, коли вони хоча б частково здійснені практично. На думку Ж. Піаже, звільнитися від егоцентризму означає усвідомити те, що було сприйнято суб'єктивно, знайти своє місце в системі можливих точок зору, встановити між речами, особистостями і власним “Я” систему загальних та взаємних стосунків [9].

Таким чином вказані твердження у повній мірі відповідають найбільш поширеному визначенню особистості: особистість – це людина, яка вільно, самостійно і відповідально визначає своє місце у житті, у суспільстві, у культурі [9, 134]. Подолання егоцентричності розглядається як прояв становлення особистості, а набуті особистісні риси обґрунтовують особистісну зрілість людини. Психологи вважають, що егоцентричність долається внаслідок успішного розвитку та навчання до 12–14 років [3; 5; 9]. Це приводить до висновку, що цей період є нижньою віковою межею періоду формування особистісної зрілості.

Ж. Піаже також зауважував, що зміна рівня егоцентризму пояснюється не простим додаванням знань, а трансформацією висхідної позиції, коли суб'єкт ставить у такі умови, що співвідносить свою первісну точку зору з наступною. Створення таких умов приводять до розвитку та усвідомлення людиною свого “Я”. Закономірний процес переходу від егоцентризму до децентрації Ж. Піаже назвав законом розвитку.

На нашу думку, приведені аргументи є підтвердженням того, що соціальна зрілість людини здійснюється у віці 15–19 років.

Усвідомлення учнем, студентом, викладачем того факту, що становлення свого “Я” має стадії розвитку і спричиняє трансформацію світогляду суб'єкта. Така трансформація знижує рівень егоцентризму і є визначальною для становлення особистості. На нашу думку цей висновок є варіантом закону зрілості функції, становлення якого здійснили Е. Торрндайк, Ж. Піаже та Л.С. Виготський. Закон зрілості функції та закон розвитку покладені в основу твердження, що дозрівання певних функцій є необхідною передумовою навчання і визначає співвідношення навчання та розвитку [2, 392].

Так як початок розвитку самосвідомості науковці здебільшого відносять до підліткового віку [4, 19], то згідно закону

зрілості функції, усвідомлення свого “Я” через самопізнання та саморозуміння, а відповідно формування особистісної зрілості здійснюється у підлітковому віці. Результатом самопізнання уже виступає особистісне самовизначення. На цьому етапі розвитку особистості молодь вважає себе з чіткими уявленнями про себе та суспільство. Саме підлітковий вік, коли дитина стає усвідомлювати значущість реалізації власних прагнень є останнім аспектом формування соціальної зрілості. Тоді підліток усвідомлює відчуття того, що життя має сенс, має пряме відношення до вибору життєвих цілей, професії тощо [7].

Проведені нами спостереження співвідношення вказаних категорій дають підставу підтвердити частину висновків вчених, а частину, не досить переконливих, продовжити досліджувати.

На думку частини дослідників [9] для вікової групи дітей 14–15 років характерною є потреба у самостійності та самоутвердженні. У підлітків формується готовність до функціонування в дорослому світі. Вони усвідомлюють свою соціальну причетність і у них загострюється потреба у самовизначенні та самореалізації. Поступове усвідомлення причетності до світу дорослих ініціює бажання приймати на себе права та обов'язки дорослої, зрілої людини. На нашу думку висновок про бажання брати на себе обов'язки дорослої людини є спірним і потребує ґрунтовного дослідження.

На думку других авторів [7], провідними факторами розвитку у підлітковому віці є спілкування з ровесниками та прояв індивідуальних особливостей особистості. У цьому випадку не враховується середовище у якому проживає підліток.

Ми схильні до того, що сутності процесу формування особистості базується на ідеї системного аналізу інваріантних параметрів ієрархії соціальних суб'єктів: людина, колектив, ЗМІ, сім'я, організації за інтересами, об'єднання організацій тощо.

Заслугове на увагу запропонована дослідниками, на основі системного підходу, регулятивно-детерміністська парадигма теорії особистості. Вона у своїй основі не суперечить частковим теоріям і в цілому дозволяє ув'язати їх в одну структуру. Труднощі, які виникають, в основному пов'язані з неоднозначним трактуванням сутності поняття “особистість”.

О.С. Штепа [9] вважає, що сучасні психолого-педагогічні і соціально-психологічні теорії не досягли однозначності трактування використовуваних понять. До них, зокрема, відносяться такі як “потреба”, “соціальна настанова”, “атипод”, “мотив”,

“риса характеру”, що оперуються представниками різних наукових шкіл по різному. Це дає свій відбиток на зміст монографій і підручників з психології та педагогіки.

Під структурою особистості ми розуміємо функціональну структуру сфери свідомості як психічного органа мислення і програмування різних видів діяльності.

Ж. Піаже дослідив різні стадії розвитку особистості і зробив висновок, що дитина засвоює новий накопичений суспільством досвід шляхом виконання активних ролей в ключових процесах життя [3]. Звідси виникає проблема визначення способу життя суспільства та способу мислення людей, відношення їх до загальнолюдських цінностей.

Ми провели вивчення відношення молоді віком від 14 до 19 років (по 300 осіб однакового віку шкіл, професійних навчальних закладів м. Кіровограда та Кіровоградських вузів) до загальнолюдських цінностей і середні результати внесли до таблиці. При цьому використали подібні дослідження О.С. Штепи за ряд попередніх років.

Ставлення молоді віком 14–19 років до загальнолюдських цінностей

№ п/п	Загальнолюдські цінності	1989	1996	1999	2002	2009
1	2	3	4	5	6	7
1	Сім'я	97	97	95	93	89
2	Обов'язковість шлюбу	95	92	84	59	54
3	Переважа друзям, знайомим	93	93	91	90	92
4	Наявність роботи	96	84	86	90	92
5	Вільний час – як відпочинок	91	81	76	80	78
6	Захоплення хобі	72	72	68	75	61
7	Релігія	44	49	40	48	46
8	Бажання мати власний бізнес	35	65	59	47	42
9	Політика	94	73	64	31	53
10	Відвідування вечірок, танців, дискотек, кафе	84	49	47	46	42
11	Повага оточуючих	92	90	60	46	42
12	Хороші стосунки у	95	80	64	43	41
13	Висока оплата праці	90	91	92	94	96
14	Цікава робота	87	74	73	74	69
15	Суспільно-корисна робота	78	63	56	28	26
16	Допомога іншим	81	57	44	36	32

Порівнюючи приведені дані, можна зробити висновок, що у молоді, віком 14–19 років в основному переважають особистісні пріоритети: сім'я, друзі, житлові умови, наявність власної роботи, власне здоров'я. Це важлива тенденція, що характеризує зміни ціннісних орієнтацій молоді: відверта перевага індивідуалізму, акцент на особистісно-сімейні

інтереси; молодь поступово відмовляється від колективістського способу життя. Якщо раніше такі цінності, як “повага оточуючих”, “хороші стосунки в колективі”, “повага до інших” посідали 2 – 3 місця в ієрархії цінностей, то нині зовсім інша ситуація. Високо цінується тільки те, що безпосередньо пов'язане з задоволенням потреб індивіда (друзі, знайомі, сім'я), а не з колективом чи суспільством. Знівелювана відповідальність за подружнє життя особливо зі сторони чоловічої статі. Це свідчить, що знижується значимість суспільства в житті окремої людини та зростає індивідуалізм та егоїзм. Врахування цих особливостей у роботі учителів, викладачів, вихователів є пріоритетним для формування суспільно-значимої особистості.

Відбуваються й певні зміни в системі цінностей молоді щодо роботи. Для 96% молоді важлива “висока оплата праці”, для 69% – “цікава робота” і лише для 26 % – “суспільна корисність роботи”. Отже, більшість молоді вбачає сенс свого життя в матеріальному добробуті. Відбувся поворот від духовних, традиційно широко розповсюджених в радянському суспільстві цінностей, до матеріальних пріоритетів.

Ми також виявляли тенденції у пріоритетах по роках, починаючи з 1986 до 2009 р. За 23 роки практично не змінилися цінності щодо наявності друзів, роботи, релігії, оплати праці. З року у рік дещо знижується значимість сім'ї, вільного часу, хобі. Із 1999 року різко впала роль обов'язковості шлюбу при створенні сім'ї, політики, цікава робота. У два і більше рази за вказаний період зменшилась загальнолюдська цінність до колективних форм проведення вільного часу, хороші стосунки у колективі, суспільно-корисна робота, готовність надати допомогу іншим. Починаючи з 1986 р. і до 1999 року інтенсивно зростала цінність в учнів щодо зайняття бізнесом, а потім наступив період поступового спаду в його оцінці. Відбулась реальна переоцінка цінностей, проте бажання мати високий прибуток будь-якими способами залишилось незмінно високим.

Зрозуміло, що у бездуховному суспільстві накопичується відповідний досвід, а звідси і негаразди. Наприклад, нині в Україні налічується близько мільйона дітей без притулку. За аналізом результатів боротьба правоохоронних органів за їх врятування мізерна [10; 11; 12].

Інший приклад – перерозподіл власності. Результати навпаки вражають. Тому з урахуванням приведених прикладів у нормальній людині порівняння змісту понять “совість”, “духовність”, “благодійність” і реальний прояв моралі у суспільстві не може

не викликати глибокої тривоги. За таких умов педагогічним працівникам навчально-виховних закладів формувати високодуховну зрілу особистість надзвичайно складно. Дослідження вчених психологів та педагогів за останні 15 років не дають відповіді на поставлену проблему: як у таких умовах формувати гуманну людину? Тому у розгорнутому визначенні поняття особистості необхідно відобразити ці особливості. Тоді інтегруюча особистість розглядається як: біологічний суб'єкт – людина; продукт соціального впливу; суб'єкт міжособистісних відносин у полі соціальних інституцій; індивід, наділений свідомістю і самосвідомістю та комплексом детермінуючих біо-, психо- і соціогенних потреб, регулюючих соціальних настанов та інших параметрів; людина здатна до прогнозування і програмування своєї діяльності щодо задоволення матеріальних і духовних потреб шляхом відтворення і творення цінностей соціального і техногенно-природного середовища в глобальному антиентропійному процесі.

Ряд психолого-педагогічних досліджень дають підставу стверджувати, що людина стає особистістю в процесі соціалізації. Соціалізація індивіда полягає у здатності його включитись зі своїми матеріальними і духовними потребами в цілеспрямовану діяльність суб'єктів різних соціальних Інституцій шляхом інтеграції системи соціальних настанов. На нашу думку соціалізація людини продовжується все життя паралельно із постійним оновленням освіти та технологій.

Дослідження Л. Божович, Д. Ельконіна, Я. Коломінського, Л. Обухова [9; 10; 12] показали, що з залученням дитини до школи відбувається перебудова всієї системи відносин дитини з шкільною дійсністю. Діти починають приглядатися одне до одного, зав'язуються контакти, у частини з них знаходяться спільні інтереси. У початковій школі переважає спільна навчальна діяльність, формуються колективіські відносини. Відповідно формується спільна цілеспрямованість, виконуються спільні завдання, що породжують взаємну вимогливість і допомогу. Спільна діяльність висуває певні вимоги до взаємин однолітків, до їх поведінки:

- необхідність прислухатися до думки однокласника, погоджувати свої дії з правилами і традиціями колективу;

- засвоювати певні норми поведінки.

Порушення вказаних вимог до міжособистісних взаємин і стосунків у колі ровесників утруднюють процес соціалізації. Виникає загроза для нормального психосоціального розвитку кожної дитини. Тому процес входження дитини в класний колектив складний і суперечливий. Для одних шкільний клас – це радість спілкування з

однолітками, для інших – непорозуміння, неприязнь.

Ми провели дослідження цього і визначили причини суперечностей. До них відносяться наступні:

- важко входять у колектив діти, які були позбавлені спілкування з однолітками (не відвідування дитячого садка, замкнутість відносин на сім'ю, вади особистого характеру тощо);

- суперечки нерідко викликає соціальна нерівність дітей через майнове розшарування у масовій школі. Рідше таке спостерігається у ліцях, гімназіях, де контингент учнів більш рівніший за своїм станом;

- погано приживаються у колективі діти з важких сімей;

- із збільшенням віку прояви індивідуалізму та егоїзму посилюються.

Психологи визначають, що цілеспрямоване активне життя людини як біо-соціальної істоти зумовлене задоволенням біологічних і соціальних потреб та дотримання соціальних настанов [3; 4; 9]. Ми поділяємо точку зору, що для ефективної діяльності особистості важливо сформулювати в учнів соціогенні параметри: соціогенні потреби і соціальні настанови. Без них неможливе повноцінне життя людини як соціальної істоти. Такі соціогенні параметри в процесі соціалізації особистості мають бути сформовані не тільки для діяльності в трудовій сфері, але і в сферах інших соціальних інституцій – громадсько-політичній, навчально-виховній, культурницько-дозвілєвій, родинній, релігійній тощо.

Гармонійно розвинена особистість проектує своє творче життя і проявляє через самореалізацію на певній основі. До цієї основи ми віднесли насамперед соціальну складову. Згідно регулятивно-детерміністської парадигмою теорії особистості регулююча функція діяльності людини, як біо-психо-соціальної істоти, здійснюється за допомогою системи соціальних морально-правових настанов. Дитина задовольняє свої потреби у полі реалізації подібних потреб-цілей інших суб'єктів і зобов'язана регулювати з ними свої стосунки. Якщо це відсутнє, то виникає суперечність, яку слід долати, або це стає стилем життя. Фактично потреби-цілі певної особи вплетені у структуру цілей соціальних суб'єктів та організацій різних рівнів. Для реалізації потреб особистість керується відповідною системою соціальних цінностей-регламентів у формі правових, моральних норм різних рівнів – від загальнолюдських і до норм на рівні формальних і неформальних груп.

В ході спостережень, результати яких викладені у приведеній вище таблиці, ми з'ясували, що інтеграція особистістю зовнішніх соціальних настанови визначає

інтеграцію **внутрішніх** соціальних настанов. Вони є сутністю особистих переконання і їх можна вважати параметрами особистості. В процесі задоволення своїх потреб людина взаємодіє з іншими індивідами з подібними потребами-цілями. Це часто відбувається в конкурентній боротьбі, керуючись соціальними настановами, що гарантує її від утисків з боку інших суб'єктів і утримує її саму від можливих зловживань стосовно них. Ми схильні до думки, що це є складний процес, який набуває сили закону між людських відносин, і який необхідно враховувати у навчально-виховній роботі постійно, дотримуватись правил його дії.

Таким чином ми простежуємо закономірність, що будь-яка значуща соціальна настанова є скритим утворенням у сфері свідомості особистості і виявляється як прихильне або неприхильне ставлення до певної цінності. Це стосується відношення особистості до людей, до себе, до об'єктів оточення, до суспільства в цілому. Форма поведінки може обмежуватись вербальними і діяльними актами поведінки при виникненні домінантної потреби і наявності відповідної матеріальної чи духовної **цінності** для її задоволення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ткаченко В.В. Лекції з історії розвитку державно-правових відносин у древньогрецькій і древньоримській цивілізаціях: навч. Посіб. – К.: МАУП, 2005. – 384 с.
2. Выготский Л.С. Детская психология. //С.С. в 6 тт. Т.4. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.

3. Развитие и диагностика способностей. /Отв. Ред. Дружинин В.Н., Шадриков В.Д. – М.: наука, 1991. – 181 с.

4. Экспериментальная психология /Под ред. П.Фресса, Ж.Пиаже. – М.: Прогресс, 1975. – Вып. 5.

5. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1973. – С.336-385.

6. Радул В.В. Становлення соціальної зрілості молодого вчителя (теорія та практика): Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01/Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 1998. – 429 с.

7. Власова О.І. Провідні чинники розвитку соціального потенціалу особистості. //Соціальна психологія – К., 2005, №2, С. 55-63.

8. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук. метод. Посіб. – К.: МАУП, 2000. – 309 с.

9. Штепа О.С. Формування особистісної зрілості у підлітковому і юнацькому віці //Соціальна психологія. – 2006. - №1 (15). – С. 129-146.

10. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: избранные психологические труды / Под ред. Д.И. Фельдштейна. – Москва; Воронеж: Ин-т практической психологии, 1995.

11. Обухова Л.Ф. Детская (возрастная) психология. Учебник. – М., Российское педагогическое агентство. 1996, – 374 с.

12. Ельконин Д.Б. Некоторые вопросы диагностики психического развития./ Диагностика учебной деятельности и интеллектуального развития. М., 1981.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Садовий Микола Іллєч – професор кафедри фізики та методики її викладання Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми дидактики фізики.

Гавриленко Ольга Миколаївна – викладач кафедри іноземних мов Кіровоградського національного технічного університету.

Наукові інтереси: проблеми формування готовності до використання інформаційно-комунікаційних технологій у педагогічній діяльності.